

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ Η ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΚΩΔ. 116 ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ

Στὸν Κατάλογο τῶν ἑλληνικῶν κωδίκων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὁ Σ. Π. Λάμπρος ἀναγράφει τὰ περιεχόμενα τοῦ κώδ. 2790/116 τῆς Μονῆς Δοχειαρίου ὡς ἑξῆς:

«1. Φιλοσοφικὴ πραγματεία (ἀκέφαλος καὶ ἀνεπίγραφος). Φέρει διαφόρους ἰδίαις ἐπιγραφὰς τῶν μερῶν· Περὶ φωνῶν, Περὶ διαιρέσεως, Περὶ ὀρισμοῦ... Τέλ.· Ὅρισμοὶ τῆς φιλοσοφίας ἕξ, Ἔτι περὶ τῆς καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως.

2. «Περὶ τοῦ ἀγιωτάτου μυστηρίου τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας πότε δηλονότι τὰ ἅγια τελειοῦνται καὶ πότερον αἱ ἐν τῇ προθέσει λαμβανόμεναι μερίδες μεταβάλλονται εἰς σῶμα Χριστοῦ ἢ οὐ... Διαιρεῖται ἡ πᾶσα πραγματεία εἰς βιβλία δύο». Ἔστι μακρὰ συγγραφὴ ἐν τῇ καθωμιλημένῃ, διηρημένη εἰς βιβλία, τμήματα καὶ κεφάλαια. Προτάσσεται δὲ τοῦ ὅλου προοίμιον. — Ὁ κώδιξ γέγραπται ὑπὸ διαφόρων χειρῶν».

Ἡ περιγραφὴ αὐτῆ, καὶ ἰδίως ἡ δῆλωση τοῦ Λάμπρου ὅτι τὸ δεύτερο κείμενο εἶναι στὴν «καθωμιλημένη», μοῦ ἔδωσαν τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ χφ μποροῦσε νὰ ἔχη κάποια σχέση μὲ τὸ ἔργο τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ, μὲ τὸν ὁποῖον ἀσχολοῦμαι. Γι' αὐτὸ ἐζήτησα καὶ ἔλαβα μικροταινία ὀλόκληρου τοῦ κώδικα. Οὔτε ὅμως τὸ πρῶτο μέρος, ἡ «φιλοσοφικὴ πραγματεία», οὔτε τὸ δεύτερο, ἡ «μακρὰ συγγραφὴ ἐν τῇ καθωμιλημένῃ», εἶχαν ὀποιαδήποτε σχέση μὲ τὸν Δαμοδό. Ὡστόσο μοῦ ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴ ν' ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ περιεχομένου τοῦ χειρογράφου.

Δίνω ἐδῶ πρῶτα μιὰν ἀκριβέστερη περιγραφὴ τοῦ κώδικα, βασισμένη στὴν ἐξέταση τῶν φωτογραφιῶν. Τὸ χειρόγραφο εἶναι χάρτινο, σὲ σχῆμα 80, σταχωμένο, ἔχει 260 φύλλα καὶ ἀνήκει στὸν 18ο αἰῶνα. Τὸ α' μέρος, ἀκέφαλο, περιλαμβάνεται στὰ φφ. 1-41, τὸ β' μέρος στὰ φφ. 42-260. Ἡ ἀρίθμηση τῶν φύλλων εἶναι μεταγενέστερη, ἐνιαία καὶ γιὰ τὰ δύο μέρη. Στὸ α' μέρος ἀριθμοῦνται δυάδια, στὸ ἄνω recto τοῦ πρώτου φύλλου ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι. Στὸ β' μέρος (φφ. 42 κ.έ.) σώζεται παράλληλα καὶ ἡ παλαιὰ ἀρίθμηση τῶν φύλλων, πού παρουσιάζει ὅμως ἀταξία καὶ τὶς περισσότερες φορὲς ἔχει ἀποκοπὴ κατὰ τὴν στάχωση. Ἡ ἴδια ἀνωμαλία ἐμφανίζεται καὶ στὴ δῆλωση τῶν τετραδίων, τῶν ὁποίων ἔχουν κι ἐδῶ ἀποκοπὴ οἱ ἀριθμοὶ κατὰ τὴν στάχωση. Οἱ ἐνδείξεις πού σώζονται δηλώνουν ἄλλοτε τετράδια καὶ ἄλλοτε τριάδια. Ἀπὸ τὸ φ. 230

κ.έ. αρχίζει νέα αρίθμηση τετραδίων στο κάτω recto κάθε πρώτου φύλλου. 'Ολόκληρο το χειρόγραφο είναι γραμμένο με επιμέλεια και χωρίς λάθη. Το α' μέρος είναι γραμμένο ολόκληρο από το ίδιο χέρι. Στο β' μέρος διακρίνουμε τρία διαφορετικά χέρια, τα όποια εναλλάσσονται ως εξής: φφ. 42-90 χ¹, φφ. 90-99 χ², φφ. 99-100 χ³, φφ. 101-102β χ², φφ. 103-104 χ³, φφ. 105-156 χ², φφ. 156-194 χ¹, φφ. 194-229 χ², φφ. 230-234 χ⁴, και φφ. 234-260 χ².

Στο φ. 229 το βιβλιογραφικό σημείωμα: *έλαβε τέρμα τὸ παρὸν ἕως οὗδε διὰ χειρὸς καμοῦ τοῦ εὐτελοῦς καὶ ἐλαχίστου Χριστοδούλου βυζαντίου ἐγράφη μέρος τι καὶ ὑφ' ἐτέρων πρὸ ἐμοῦ νῦν καὶ τέλος παρ' ἐμοῦ.* ('Από τὴν παραβολή με τὴ γραφή τοῦ κειμένου, γίνεται φανερό πὼς ὁ Χριστόδουλος εἶναι αὐτὸ ποῦ χαρακτηρίσαμε χ².) Στο φ. 1 ἐπάνω δεξιά, ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι, τὸ κτητορικὸ σημείωμα: *καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις ἐκ τῶν τῆς Ἱερᾶς μονῆς τοῦ δοχειαρίου ὁ προηγ[...]. ὁ δοχ[...].* Δεύτερο κτητορικὸ σημείωμα (με διαφορετικὸ χέρι) ὑπάρχει στὸ φ. 41 (τέλος τοῦ α' μέρους): *τὰ δὲ νῦν ὑπάρχει κάμοῦ ἀνθίμου ἐπισκόπου μοποζέου τοῦ βυζαντίου.* Ἀποκάτω σφραγίδα τοῦ ἐπισκόπου Ἀνθίμου Βυζαντίου. Τέλος στὸ φ. 260 ἕνα τρίτο κτητορικὸ σημείωμα μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι τὸ χφ ἦταν: *εἰς χρῆσιν μητροφάνους γρηγοῦ τοῦ ἐκ δωδώνης*¹.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ α' μέρους εἶναι μιὰ ἀκέφαλη λογικὴ πραγματεία. Ἀρχ. ...ὑπαρξίν, συμβεβηκὸς δὲ τὸ μὴ δυνάμενον ἐν ἑαυτῷ εἶναι—Τελ. μηδ' ὀπότερον τῶν ἐξ ὧν συνετέθη φυλάττον ἀσύγχυτον καὶ ἄτρεπτον. Τέλος.—Τὸ β' μέρος εἶναι ἕνα κείμενο δογματικὸ. Ὁ τίτλος του: «Περὶ τοῦ ἀγιωτάτου μυστηρίου τῆς Ἱερᾶς εὐχαριστίας: τότε δηλονότι τὰ ἅγια τελειοῦνται. Καὶ πότερον αἱ ἐν τῇ προθέσει λαμβανόμεναι μερίδες μεταβάλλονται εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ ἢ οὐ. Καὶ πότερον ἡ Θεοτόκος ὑπέκειτο εἰς τὴν προπατορικὴν ἁμαρτίαν, ἢ οὐ». Προοίμιον. Ἀρχ. Εἰς τρεῖς τάξεις καθολικώτερον μοιράζονται οἱ ἄνθρωποι—Τελ. καὶ μεταβολὴν τῶν προκειμένων ἀντιτύπων δώρων εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Σὲ ὁλόκληρο τὸ χειρόγραφο δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἐνδειξη γιὰ τὸν συγγραφέα τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης πραγματείας. Τὰ δύο κτητορικὰ σημειώματα ὅμως, τοῦ Ἀνθίμου ἐπισκόπου Μποζέου² καὶ τοῦ περισσότερο γνωστοῦ Μητροφά-

1. Οὔτε τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα οὔτε τὰ κτητορικὰ ἀναφέρονται στὸν κατάλογο τοῦ Λάμπρου.

2. Ἡ ἐπισκοπὴ Μποζέου, μαζί με τὴν ἐπισκοπὴ Ριμνικίου, εἶναι οἱ δύο πρῶτες ἐπισκοπές τῆς Βλαχίας ποῦ δημιουργήθηκαν σύμφωνα με τὸν ὄργανισμό τῆς ἐκκλησίας τῆς Βλαχίας ποῦ συντάξε ὁ τέως οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Νήφων ὁ Β', ὅταν τὸν προσκάλεσε τὸ 1490 ὁ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας Ράδος ὁ Μέγας (1449-1508). Βλ. Κλ. ΤΣΟΥΡΚΑ, Ἡ Ρουμανικὴ ὀρθόδοξος ἐκκλησία, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 201. Ὁ Ἀνθίμος ἦταν Ἕλληνας ἡγούμενος τῆς Μονῆς Μαρτζινένι, τοῦ νομοῦ Πράχοβας, καὶ τὸ 1752 ἐξελέγη ἐπίσκοπος Μποζέου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν καταχωρισμένη στὸν Ἱερὸ κώδικα πράξη ἐκλογῆς του. Καθαιρέθηκε ὅμως τὸ 1757 σύμφωνα με ἀπόφαση τῆς συνόδου τοῦ κλήρου, λόγῳ ἀτασθαλιῶν καὶ σκανδάλων ποῦ ἔγιναν στὴν ἐπισκοπὴ του, καὶ στὴ θέση του ἐξελέγη τὸ 1758 ὁ ἱερομόναχος Ραφαήλ,

νους Γρηγορά¹, με δδήγησαν πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ Βουκουρεστίου, καὶ ἀναζήτησα στὴ Βιβλιογραφία τοῦ 18ου αἰ. τοῦ Legrand, μήπως κάποια ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Βουκουρεστίου συνέπιπτε ἢ εἶχε κάποια σχέση μετὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ κώδικα. Ἐκεῖ² βροῦκα τὴν περιγραφή τοῦ ἀκόλουθου βιβλίου: «Δογματικὴ διδασκαλία τῆς ἀγιωτάτης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας περιέχουσα κατ' ἐξαιρετόν λόγον τρία τινά: Πότε μεταβάλλονται τὰ ἅγια εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Συνθεθεῖσα παρὰ τοῦ σοφωτάτου Διδασκάλου Κυρίου Σεβαστοῦ Κυμινήτου». Τὸ βιβλίον ἐκδόθηκε τὸ 1703 στὸ Βουκουρέστι ἀπὸ τὸν γνωστὸ τυπογράφον Ἀνθίμο τὸν ἐξ Ἰβηρίας³, μετὰ δαπάνες τοῦ «λογιωτάτου ἀρχόντος ποστέλνικου, Κυρίου Γεωργίου Καστριώτου⁴, πρὸς τὸ παρέχεσθαι δωρεὰν τοῖς ὀρθοδόξοις». Τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως εἶχε ἀναλάβει ὁ Ἰωάννης Ἐφέσιος⁵.

Ἑλληνας καὶ αὐτός. Βλ. GH. MOISESCU, STEF. LUSPA, ALEX. FILIPESCU, Istoria Bisericii Române. Βουκουρέστι 1951, τ. 2, 1632-1949. (Τὴν πληροφορία καὶ τὴν μετάφραση ὀφείλω στὸν κ. Κλ. Τσουρκα, πού τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ).

1. Ὁ Μητροφάνης Γρηγοράς ἀπὸ τῆ Δωδώνη, λόγιος, ἱερομόναχος καὶ ἱεροκήρυκας τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἔζησε στὸ Βουκουρέστι ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ πέθανε ἐκεῖ γύρω στὰ 1730. Τυπογράφος καὶ διορθωτής, ἔκαμε πολλὰς ἐκδόσεις καὶ ὑπῆρξε καὶ ὁ ἴδιος συγγραφέας καὶ ποιητής. Βλ. Κ. ΣΑΘΑ, Μεσαιωνικὴ Βιβλ., Βενετία 1872, τ. 3, σ. 113. Κ. ΣΑΘΑ, Νεοελλ. Φιλολ. σ. 445. Β. ΚΝÖS, L'histoire de la littérature néogrecque, Uppsala 1962, σ. 462, 477 καὶ τὸ ἀρθρο τοῦ Ε. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ στὴν Μ.Ε.Ε. τ. 8, σ. 717.

2. τ. 1, σ. 23-26, ἀρ. 18/19.

3. Ἀνθίμος ὁ ἐξ Ἰβηρίας (Γεωργίας), ἔζησε τὸν 18ο αἰ. στὸ Βουκουρέστι, ἱεροκήρυκας, τυπογράφος, μεταφραστής καὶ συγγραφέας· ἐχρημάτισε ἡγούμενος τῆς Μονῆς Συναγόβου, ἀπὸ τὸ 1705 ἐπίσκοπος Ρυμνικίου, καὶ ἀπὸ τὸ 1708 Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας. Ἀναμίχθηκε στὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου καὶ ἐπισφράγισε τὴν πολυτάραχη ζωὴ του μετὰ τὸν τραγικὸ του θάνατο. Βλ. E. PICOT, Notices sur l'imprimeur Anthime d'Ivir [Publications des langues orientales vivantes, 2e série, τόμ. 19, Παρίσι 1886, σ. 179-203]. Β. ΚΝÖS ἔ. ἀ. σ. 460, 462. Κλ. ΤΣΟΥΡΚΑΣ ἔ. ἀ. σ. 207.

4. Ὁ Μέγας Ποστέλνικος ἢ Κόμισος Γεώργιος Καστριώτης κατάγεται ἀπὸ τὴν Καστοριά. Εἶναι ἐκεῖνος πού ἱδρυσε καὶ προικοδότησε τὸ σχολεῖο τῆς καὶ ὑπογράφει, μαζὶ μετὰ τὸν Ἀνθίμο Οὐγγροβλαχίας καὶ τὸν Κύπριο Μάρκο Πορφυρόπουλο, διδάσκαλο τῆς φιλοσοφίας στὴν Αὐθεντικὴ Σχολὴ τοῦ Βουκουρεστίου, τὸ ἔγγραφο τῆς ἱδρύσεώς της. Στὴν ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ πού προτάσσει στὴν ἐκδοσὴ ἐξηγεῖ τοὺς λόγους πού τὸν δδήγησαν στὴν ἀπόφαση νὰ ἀναλάβῃ τὴ δαπάνη τῆς ἐκδόσεως τῆς «Δογματικῆς» τοῦ δασκάλου τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτη. «Ὅθεν καὶ δι' οἰκείων ἀναλωμάτων τύποις ταύτην ἐξέδωκα εἰς δόξαν μὲν Θεοῦ, ὠφέλειαν δὲ καὶ στήριγμα τῶν ὀρθοδόξων καὶ ἀποθανατισμῶν τῆς μνήμης τοῦ βῆθέντος διδασκάλου καὶ καθηγητοῦ ποτὲ ἡμετέρου». Βλ. Ἐκκλ. Ἀλήθεια, τ. 1, 1880 τεύχ. ια' σ. 175. ΠΑΠΑΔΟΠ.-ΒΡΕΤΟΥ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθήναι 1854, τ. 1, σ. 52. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθήναι 1936, σ. 397. ΚΩΝ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας. Θεσσαλονικὴ 1947, σ. 467.

5. Ὁ Ἰωάννης Ἐφέσιος, λόγιος τοῦ 18ου αἰῶνα, διδάσκαλος τῆς ἐλληνικῆς στὸ Ἰάσιο. Ἐχε ἐκδώσει καὶ τὴν «Ἐκδοσὶν ὀρθοδόξου πίστεως» τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ τὸ 1715 στὸ Ἰάσιο. Βλ. ΒΡΕΤΟΥ ἔ.ἀ., 1, σ. 61, 202.

Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ τῆς Δογματικῆς, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Βρετός (ἔ.ά.), παρουσιάζει μιὰν ἀξιοσημείωτη ἰδιομορφία, μοναδικὸ παράδειγμα στὰ χρονικὰ τῆς βιβλιογραφίας. Δηλαδή, τῆς ἴδιας ἐκδόσεως ἄλλα ἀντίτυπα εἶναι ἀφιερωμένα, μὲ ἐπιστολὴ τοῦ Καστριώτου, στὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Δοσίθεο, καὶ ἄλλα, μὲ ἀνάλογη παραλλαγὴ τῆς ἀφιερωτικῆς ἐπιστολῆς, στὸν αὐτοκράτορα «Πέτρον Ἀλεξιάδην». Ἡ διαφορά, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Legrand διορθώνοντας τὸν Βρετό, εἶναι ἀκόμη τὸ ὅτι ἀπὸ τὰ ἀντίτυπα τὰ ἀφιερωμένα στὸν Μ. Πέτρο λείπει ἀπὸ τὸ verso τοῦ τίτλου τὸ οἰκόσημο τῆς Βλαχίας καὶ τὸ ἐπίγραμμα¹.

Ὁ Σεβαστὸς Κυμινήτης² ὁ Τραπεζούντιος, ποὺ ἀπὸ τὸ 1690 ὡς τὸ θάνατό του, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1702, ἔζησε στὸ Βουκουρέστι καὶ ὑπῆρξε Σχολάρχης τῆς Αὐθεντικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Ἁγίου Σάββα, διακρινόταν ὄχι μόνον ὡς σοφὸς διδάσκαλος ἀλλὰ καὶ «διὰ τὴν περὶ τὴν ὀρθοδοξίαν ὀρθότητα»³. Στὸ προοίμιό τῆς «Δογματικῆς» του ἐξηγεῖ τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὀδήγησαν στὴ συγγραφὴ τῆς θεολογικῆς αὐτῆς πραγματείας, καὶ ποὺ εἶναι φυσικὰ ἢ προπαγάνδα τῶν καθολικῶν καὶ τῶν διαμαρτυρομένων καὶ κυρίως τῶν οὐνιτῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες δοκιμαζόταν καὶ κινδύνευε συνεχῶς ἐκείνους τοὺς χρόνους ἢ Ὀρθοδοξία⁴. Σκοπὸς του εἶναι, γράφει, νὰ προστατεύσῃ «τοὺς ἐδικούς μας» νὰ μὴν ἀπατηθοῦν ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι «διαστρέφουν τὴν ἀλήθειαν καὶ παρερμηνεύουν τὴν ἁγίαν γραφὴν καὶ τὰς ρήσεις τῶν Πατέρων ... καὶ μὴ ἠμπορῶντες εἰς τὸ φανερὸν νὰ ὑπερασπίζωνται τὰ λατινικὰ καὶ αἰρετικὰ των δόγματα καὶ φρονήματα ὑποκρίνονται τὴν ὀρθοδοξίαν οἱ προβατόσχημοι λύκοι καὶ τοὺς ἑαυτούς των μὲν ὀνομάζουσι ὀρθοδόξους ἀνατολικούς χριστιανούς, τοὺς δὲ ἀληθινούς χριστιανούς ὀνομάζουσι οἱ μὲν Φωτιανούς οἱ δὲ Θεοδοκομάχους...» (Προοίμιον σ. 2-3).

Ἡ παραβολὴ τοῦ ἐντύπου αὐτοῦ (ποὺ εὐτυχῶς ὑπάρχει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης)⁵ μὲ τὸ χειρόγραφο ἔκαμε ἀμέσως φανερό

1. Β ΒΡΕΤΟΣ ἔ.ά. τ. Α', σ. 51. LEGRAND ἔ.ά.

2. Ὁ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, Κ/πολις 1883, σ. 108-111, ἔχει συγκεντρώσει τὰ περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Κυμινήτη, καθὼς καὶ τὴ σχετικὴ, ὡς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης Θ. ΛΕΙΒΑΔΑ, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων ἐπιστολαὶ ρ', Τεργέστη 1897. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΚΕΡΑΜΕΡΣ, Documente privatoare la istoria Românilor, Βουκουρέστι 1909. Ν. ΒΕΠΣ, Ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτου, Ἀρχ. Πόντου 13 (1948) 211 κ. ἐ. ΚΝΟΣ, ἔ.ά. σ. 459-60. ΚΑ. ΤΣΟΥΡΚΑ, Théophile Corydalée, Θεσσαλονίκη² 1967. σ. 173/4, Τ. Α. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολή, Ἀθήναι 1966. σ. 250-260, Α. ΜΠΕΝΑΚΗ, Ὁ ἄλλοτε «κῶδιξ φροντιστηρίου Τραπεζούντος 16», Ὁ Ἑρμηνιστὴς 5 (1967) 86-97.

3. Βλ. ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ Γ. Καστριώτη, «Δογματικὴ» Σ. Κυμινήτη.

4. Βλ. ΤΣΟΥΡΚΑ ἔ.ά. σ. 205.

5. Τὸ ἀντίτυπο τῆς Δογματικῆς φέρει στὸ recto τοῦ φύλλου τοῦ τίτλου τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα: «ὑπάρχει τὸ παρόν, τοῦ κλουτζάρη δημάκη, ὅστις ἐπεμψε τῷ ἀρχιεπίτῳ τοῦτον». Καὶ στὸ ἴδιο φύλλο ἐπάνω: «νῦν δὲ δημητρίου ἱερέως τοῦ Χρήστου καὶ τῶν φίλων... α

ὅτι ἡ ἀνεπίγραφη θεολογικὴ πραγματεία τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ κώδικα τῆς Μονῆς Δοχειαρίου δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τῆ «Δογματικῆ» τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινῆτη.

Δίνω ἐδῶ πρῶτα μιὰ συνοπτικὴ περιγραφὴ τοῦ περιεχομένου τῆς «Δογματικῆς» καὶ ὕστερα παραβάλλω τὸ χειρόγραφο μὲ τὸ ἔντυπο καὶ ἐπισημαίνω τὶς διαφορὰς ἀνάμεσά τους.

Ἡ πραγματεία χωρίζεται σὲ βιβλία, τμήματα καὶ κεφάλαια. Τὸ Βιβλίον Α' (φφ. 44-88 / σ. 1-82) ἔχει 4 τμήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ τρία ἀναφέρονται στὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ τὸ ἓνα στὸ «ἀναμάρτητον τῆς Θεοτόκου». Στὸ βιβλίον αὐτὸ ὁ Κυμινῆτης ἐκθέτει, «μὲ πολλὴν συντομίαν καὶ εἰς πληροφορίαν μόνον, ὀλίγα τινά», ὅπως γράφει χαρακτηριστικὰ, δηλαδὴ τὶς δικές του ἀπόψεις γιὰ τὰ δύο θέματα, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται καὶ ὀλόκληρη ἡ πραγματεία. Στὸ Βιβλίον Β' (φφ. 88β-155β/σ. 83-212), ποῦ ἔχει 2 τμήματα, ἀνατρέπει τὰ «ἐπιχειρήματα τῶν ἀντιφρονούντων, ἐκβληθέντα ἐκ τῆς θεολογικῆς πραγματείας τινὸς τῶν λατινοφρόνων, ἀπὸ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἑλλάδα μετενεχθέντων φωνῆν παρὰ τοῦ ἡμετέρου ἐν Χριστῷ ποθεινοτάτου καὶ ἐν Ἱατροφιλοσόφοις ἐξοχωτάτου κυρίου Ἰωάννου¹». «Ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα ποῦ περιλαμβάνονται

180-1767 Σεπτεμβρίου 1». Στὸ παράφυλλο ἔχει τὶς ἀκόλουθες ἐνθυμήσεις ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δημητρίου ἱερέως· «1768 Μαρτίου 28 ἡμέρα Παρασκευὴ τὴν νύκτα ὥρα στίς 5 πρὸς τὸ σάββατον ἐγενήθη ὁ βλασοῦδης». «1770 Ἰανουαρίου 8 ἡμέρα Παρασκευὴ ἑσπέρας ὥρα στήν 1 πρὸς τὸ σάββατον ἐγενήθη ἡ σωφῆτζα». Καὶ στὸ ἴδιο φύλλον κάτω· «1769 Σεπτεμβρίου 25 Παρασκευὴ ἑσπέρας πρὸς τὸ σάββατον ἐγενήθη ἡ Εὐδοκία, τοῦ ἀδελφοῦ μου γιαννάκι κόρη πρώτη». Πρῶτος κτήτορας τῆς «Δογματικῆς» ἐπομένως ἦταν ὁ Κλουτζάρης Δημάκης. Ὁ τίτλος τοῦ Κλουτζάρη, ποῦ σημαίνει στὴν κυριολεξία: κλειδοῦχος (cluce: κλειδί στὰ σλαβονικά), ἦταν μεγάλο ἀξίωμα στὶς Παραδουνάβιες ἡγεμονίες: ἦταν ὁ υπεύθυνος φροντιστής, διαχειριστής, καὶ μέλος τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου τοῦ Ἡγεμόνος, ἄλλοτε στὴ σειρά (τὸ συμβούλιο εἶχε 7 μέλη) Βλ. N. STOICESCU, *Sfatul domnesc și marii dragători din țara românească și moldava. Sec. XIV-XVII*. Βουκουρέστι 1968. (Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὴν κ. Δ. Παπαστάθη ποῦ τὴν εὐχαριστῶ καὶ ἀπ' ἐδῶ). Στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὑπάρχει καὶ ἀντίτυπο τοῦ «Ἐορτολόγιου» τοῦ Σ. Κυμινῆτη, σπάνιον καὶ αὐτό, ποῦ ἔχει ἐκδοθῆ τὸ 1701 στὸ Βουκουρέστι, Μονὴ Συναγόβου, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸν Ἀνθιμο ἐξ Ἰβηρίας, ἓνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατον τοῦ συγγραφέα. Τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ προέρχεται, ὅπως καὶ ἡ «Δογματικὴ», ἀπὸ τὸ Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων καὶ ἀνήκε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ σχετικὸ σημεῖωμα, στὴ Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Περιστερεώτου τῆς Τραπεζούντας.

1. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν Ἰωάννη Κομνηνὸ, τὸν ἐπονομαζόμενον Μόλυβδο, ἱατροφιλόσοφο, ποῦ γεννήθηκε τὸ 1685 καὶ σπούδασε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν Ἰταλία. Ἀπὸ τὸ 1689-1700 διδάξε φυσικομαθηματικὰ στὴν Ἑλληνικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου, ὅταν ἦταν Σχολάρχης ὁ Κυμινῆτης, ὑπῆρξε δὲ καὶ προσωπικὸς ἱατρός τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Κωνσταντίνου Μπασσαράμπα. Ἀργότερα ἐκάρη μοναχὸς καὶ μετονομάσθηκε Ἱερόθεος, καὶ τὸ 1710 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Δρύστρας καὶ Σίδης. Συνδέσταν μὲ στενὴ φιλία μὲ τὸν Κυμινῆτη, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἥρωσελεγεῖο ποῦ ἔγραψε γι' αὐτὸν καὶ προτάσσεται στὸ «Ἐορτολόγιον», καὶ τὸ μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Σεβαστοῦ ἐπιτύμβιον. Βλ. ΣΑΘΛ ἑ.ἀ.

στό Βιβλίο Β' ἀναφέρονται στό μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ Βιβλίου Β', στό ἔντυπο μόνο (σ. 213-267), ἀκολουθεῖ ἕνα ἀνεξάρτητο κεφάλαιο, χωρὶς ἐνδειξη τμήματος καὶ κεφαλαίου, μὲ τὸν τίτλο: «Ἐκλογαὶ ἐκ τῶν σημειώσεων τοῦ Ριχάρδου Σίμωνος...» καὶ ἡ «Ἐπίκρισις» τοῦ Κυμινήτη πού τὸ ἀκολουθεῖ. (Μὲ τὸ κείμενο αὐτό, τῆ διαφορετικῆ του θέση στό χφ καὶ τὰ προβλήματα πού θέτει θ' ἀσχοληθοῦμε παρακάτω ἐκτενέστερα). Ἀκολουθεῖ τὸ Βιβλίο Γ' (φφ. 156-229/σ. 268-400) μὲ 3 τμήματα· τὰ 2 πρῶτα ἀναφέρονται στό θέμα τοῦ «ἀναμαρτήτου τῆς Θεοτόκου» (συνεχίζεται ἐδῶ ὁ ἔλεγχος τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ λατινόφρονος, πού ἄρχισε στό Βιβλ. Β'). Τὸ τμήμα 3 ἀναφέρεται καὶ αὐτὸ στό ἴδιο θέμα, τὰ ἐπιχειρήματα ὅμως πού ἐλέγχει ἐδῶ καὶ καταρρίπτει ὁ Κυμινήτης εἶναι: «Ἐκ τινος βιβλίου λατινικοῦ τυπωθέντος ἐν Παταβίῳ κατὰ τὸ ,αχκή'» [1628] ἔτος καὶ τὸ ὅποιο, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος στὴν ἀρχή (σ. 317), τοῦ τὸ μετέφρασε καὶ αὐτὸ ὁ Ἰωάννης Κομνηνός, «ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψά' [1701] κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον»¹. Αὐτὸ τὸ τμήμα κλείνει μὲ ἕναν βραχὺ ἐπίλογο, πού ἀναφέρεται σὲ ὀλόκληρη τὴν πραγματεία.

Στὸ χειρόγραφο δὲν περιλαμβάνονται: ἡ ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Καστριώτου καὶ ὁ πίνακας περιεχομένων, παραλείπεται ἀκόμη ἀπὸ τὸν τίτλο τό: «Τοῦ σοφωτάτου Διδασκάλου κυρίου Σεβαστοῦ Τραπεζουντίου τοῦ Κυμινήτου» καὶ μιὰ ὀλόκληρη φράση, πού ὑπάρχει στό ἔντυπο: «καὶ πότερον τὰ προκείμενα δῶρα, ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος κυρίως μεταβάλλονται εἰς σῶμα Χριστοῦ

σ. 397. ΠΑΠΑΔ. ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ὁ τελευταῖος Κομνηνός, ΔΙΕΕ 2 (1885-6). ΚΝῸΣ ξ. ἀ. σ. 461, 467, καὶ ΘΠΕ, ἄρθρο Ἱερόθεος Δρύστρας.

1. Δηλαδή ἕνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Κυμινήτη (Σεπτ. 1702) καὶ δύο χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ (Σεπτ. 1703). Ἐπομένως ὁ Κυμινήτης ἐτοίμαζε τὴ «Δογματικὴ» του, στὴν τελικὴ τῆς μορφῆς, τουλάχιστον μὲν ἕνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, καὶ ὁ Ἰωάννης Κομνηνός ὡς τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1701 δὲν εἶχε γίνῃ ἀκόμη μοναχός, ἀφοῦ ὁ Κυμινήτης τὸν ὀνομάζει ὄχι Ἱερόθεο ἀλλὰ Ἰωάννη. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Ε. Θ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος λογίων, Ἀθήναι 1897, σ. 74, ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς «Δογματικῆς» εἶναι τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὴ, ἀφοῦ τὸ τμήμα αὐτὸ βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη συνοχὴ μὲ τὸ ἄλλο κείμενο, καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον εἶναι φανερὸ πὼς τὸ ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ Κυμινήτης. Ἀλλὰ καὶ στὴν ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἐκδότη στὸν πατριάρχη Δοσίθεο δὲν ἀναφέρεται τίποτα σχετικὸ, παρὰ μόνο πὼς ἡ «Δογματικὴ» εἶναι ἔργο τοῦ Κυμινήτη, καὶ δὲν γίνεται καθόλου λόγος γιὰ τὸ ὅτι ἕνα μέρος τῆς εἶναι ἔργο τοῦ πατριάρχου. Γράφει μόνο: «τοῦτο μὲν ὅτι ἡ Ἰμετέρα μακαριότης ἔτι ζῶντος τοῦ ρηθέντος διδασκάλου τῆ ἐκείνου δεήσει, ἐστάθη διορθωτῆς τῆς παρούσης βίβλου, τοῦτο δέ...» (ἹΑφιερ. ἐπιστ. σ. Γ'.) Ἐπίσης μᾶς ἔχουν διασωθῆ μὲ πολλὰ χφφ (πρβ. ΠΑΠΑΔ.-ΚΕΡΑΜΕΥΣ ξ.ἀ. ἀρ. 52) ἐπιστολὴ τοῦ Κυμινήτη τῆς ε' Ὀκτωβρίου 1687 πρὸς τὸν Χρύσανθο Νοταρᾶ, ὅταν ἀρχιδιάκονος ἀκίμη τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου σπούδαζε στὴν Κωνσταντινούπολι καὶ εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν ἄλλοτε δάσκαλό του Κυμινήτη νὰ τοῦ γράψῃ: «περὶ μετουσίωσης ἐν τῇ θεῇ εὐχαριστίᾳ». (Βλ. Ἑκκλ. Ἀλήθεια 14 [1894] 243). Στὴν ἐπιστολὴ αὐτῆ τοῦ Κυμινήτη σώζεται ἔνστασις τοῦ πατριάρχου Δοσιθέου καὶ ἀνταπάντησις τοῦ Κυμινήτη πρὸς τὸν Πατριάρχη καὶ τὸν Χρύσανθο.

ἢ οὐ». Τὸ Βιβλίον Α' συμπίπτει στὸ χειρόγραφο καὶ στὸ ἔντυπο ἀπολύτως. Τὸ Βιβλίον Β' ἀποτελεῖται, ὅπως ἀναφέραμε, ἀπὸ 2 τμήματα. Τὸ πρῶτο τμήμα ἔχει ἓνα μόνον κεφάλαιο. Τὸ ἐπόμενο τμήμα κανονικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ δεύτερο, καὶ στὸ χφ ὅμως καὶ στὸ ἔντυπο ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη: «*τμήμα πρῶτον*». Στὸ σημεῖο αὐτό, ὅπως ἀναφέραμε, στὸ ἔντυπο μόνον (σ. 213-267) βρίσκεται τοποθετημένο τὸ κείμενο τοῦ Σίμωνος Ριχάρδου καὶ ἡ «Ἐπίκρισις» ποῦ τὸ συνοδεύει. Στὸ χφ τὸ κείμενο αὐτὸ βρίσκεται στὸ τέλος (φφ. 230-257β). Μετὰ τὸ τέλος τοῦ Βιβλίου Β', καὶ μολονότι στὸν τίτλο, καὶ τοῦ ἐντύπου καὶ τοῦ χειρογράφου, δηλώνεται σαφῶς: «Διαιρεῖται ἡ πᾶσα πραγματεία εἰς βιβλία δύο», ἀκολουθεῖ στὸ ἔντυπο τὸ Βιβλίον Γ'. Στὸ χειρόγραφο, μετὰ τὸ τέλος τοῦ Βιβλίου Β' (φφ. 156) ὑπάρχει διαγεγραμμένο: «*τμήμα δεύτερον*», ἀμέσως παρακάτω «*βιβλίον τρίτον*», διαγεγραμμένο καὶ αὐτό, καὶ ἀκολουθεῖ, χωρὶς ἄλλη ἔνδειξη, ὁ τίτλος: «Πότερον ἡ Θεοτόκος ὑπέκειτο πρὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῇ προπατορικῇ ἁμαρτίᾳ ἢ οὐ;». Ὁ τίτλος αὐτὸς συμφωνεῖ μὲ τὸν τίτλο τοῦ Βιβλίου Γ' τοῦ ἐντύπου. Κατόπιν τὸ χειρόγραφο καὶ τὸ ἔντυπο συμφωνοῦν ἀπολύτως, καὶ κατὰ τὰ τμήματα καὶ κατὰ τὰ κεφάλαια. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τελειώνει τὸ ἔντυπο, στὸ χειρόγραφο ὅμως, καθὼς εἶδαμε, ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ Ριχάρδου Σίμωνος. Ὁ τίτλος τοῦ κειμένου εἶναι (φ. 230): «Συνήγορος ἀδέκαστος τῆς ἀληθείας περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας Σίμων φιλαλήθης ἐκ λατίνων Ριχάρδος. Ἐκλογαὶ τινες ἐκ τῶν σημειώσεων ἃς ἐποίησεν εἰς τὸ περὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων συνταγμάτιον τοῦ Φιλαδελφείας Γαβριήλ τοῦ Σεβήρου, Ριχάρδος ὁ Σίμων, ὁ ἐκ τῆς τάξεως τῶν πρεσβυτέρων, τῶν καλουμένων ἐκ τῆς συνάξεως τοῦ εὐκτηρίου. Ἐτυπώθησαν δὲ αὐταὶ αἱ σημειώσεις ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ ἄχρα [1617] ἔτος, μετὰ προνομίου τοῦ ρηγὸς τῆς Γαλλίας βεβαιωθεῖσαι καὶ ἐπικυρωθεῖσαι παρὰ τῶν ἐκεῖσε σορβονικῶν θεολόγων: μεταφρασθεῖσαι καὶ νῦν ἐκ τῆς λατινίδος διαλέκτου εἰς τὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον».

Ὁ Σίμων Ριχάρδος τοῦ τάγματος τοῦ Εὐκτηρίου (Oratoire), 1638—1712, εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς κριτικῆς τῆς Γραφῆς. Θεωρεῖται γιὰ τὴν θεολογία ὅ,τι ὁ Descartes γιὰ τὴν φιλοσοφία, καὶ ἐκεῖνος ποῦ περισσότερο συνετέλεσε στὴν ἐξασθένηση τοῦ σχολαστικισμοῦ. Πιστὸς στὰ δόγματα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἔδωσε ἄφθονα δείγματα τῆς ἀφοσιώσεώς του. Ἀναζητοῦσε πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, χωρὶς προκαταλήψεις καὶ φανατισμό, μὲ πλήρη ἱστορικὴ συνείδηση καὶ ἀπόλυτο σεβασμὸ τῶν δογμάτων: «Δὲν ἐζήτησα ἄλλο παρὰ νὰ ὑπηρετήσω τὴν ἐκκλησίαν στηρίζοντας ὅ,τι ἔχει πρὸς τὸ ἱερόν καὶ ἅγιον» γράφει. Τὸ ἔργο του αὐτὸ ἔχει στὸ πρωτότυπο τὸν ἀκόλουθο τίτλο: «Fides ecclesiae orientalis: Gabrielis Metropolitae Philadelphiensis opuscula nunc primum de graecis conversa cum notis uberioribus quibus nationum orientalium persuasio de rebus ecclesiasticis, ex libris praesertim manuscriptis vel nondum latio donatis illustratur. Opera et studio Richardi Simonis e Congregatione Oratorii», Παρίσι 1671. Ὅσο γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Γαβριήλ Σεβήρου (1541-1616), τοῦ γνωστοῦ μητροπολίτου Φιλαδελφείας καὶ θερμοῦ ὑποστηρικτοῦ τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων, εἶναι τὸ «Περὶ μυστηρίων», ποῦ ἐξεδόθη τὸ 1600 στὴ Βενετία καὶ ἔγινε πολὺ γνωστὸ στὴ Δύση, ἀφοῦ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ: «Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαρι-

στίας», τόσο οἱ καθολικοὶ ὅσο καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ζητοῦσαν ν' ἀντλήσουν ἐπιχειρήματα, γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὶς θέσεις τῶν¹. Ἐκλογές ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Σ. Ριχάρδου, ποῦ εἶχε ἐκδοθῆ στὰ λατινικά, παραθέτει ἐδῶ ὁ Κυμνήτης μεταφρασμένες στὰ ἑλληνικά. Ἡ πραγματεία τοῦ Ριχάρδου σκοπὸ εἶχε νὰ συμπληρώσῃ τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ γνωστοῦ ἀπολογοῦ τῆς χωρὶς ἐκκλησίας, τοῦ Ἰανσενιστοῦ Arnold, «La perpetuité de la foi», 1669. Ἐρμηνεύει Δυτικῆς προκαταλήψεις τὴν πίστη τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας γιὰ τὸ μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ ὑποστηρίζει τὶς θέσεις του ὄχι μὲ τρόπο σχολαστικόν, ἀλλὰ μὲ πραγματικὲς ἀποδείξεις. Γιὰ τὴν πραγματεία του σὺτῆ τὸν ἐπέκριναν κάπως οἱ Ἰανσενιστές, ἕνα μεγάλο ὅμως ἀπόσπασμα δημοσιεύθηκε στὸ Journal des Savants τοῦ ἔτους 1672².

Γιὰ ποῖο λόγο τὸ ἀνεξάρτητο αὐτὸ κεφάλαιο τοποθετεῖται, στὸ μὲν ἔντυπο μετὰ τὸ τέλος τοῦ Βιβλίου Β', στὸ δὲ χφ στὸ τέλος; Καὶ ποιά εἶναι ἡ σωστὴ του τοποθέτηση; Οἱ λόγοι ποῦ συνηγοροῦν γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ κειμένου στὴ θέση ποῦ βρίσκεται στὸ ἔντυπο, εἶναι ἴσως οἱ ἀκόλουθοι: α) στὸ ἀμέσως προηγούμενο κεφάλαιο (Βιβλ. Β' τμῆμα α', κεφ. γ') ἀναφέρεται: «...ὡς ὁ τῶν λατίνων Ριχάρδος κατωτέρω δηλώσῃ...» τὸ κατωτέρω αὐτὸ πιθανὸν νὰ ἔδωκε τὴν ἀφορμὴ νὰ τοποθετηθῆ τὸ κείμενο τοῦ Ριχάρδου εὐθὺς ἀμέσως, β) τὸ κείμενο ἀναφέρεται στὸ μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας, καὶ ἀφοῦ τὰ ἐπόμενα ἐπρόκειτο νὰ ἀναφέρονται στὸ θέμα τοῦ ἀναμαρτήτου τῆς Θεοτόκου, θεωρήθηκε ἴσως προτιμότερο ὅλα τὰ ἀναφερόμενα στὸ μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας νὰ συγκεντρωθοῦν στὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου, καὶ γ) μὲ τὸ νὰ ἐνσωματωθῆ τὸ κείμενο τοῦ Ριχάρδου μετὰ στὸ βιβλίο, ἡ πραγματεία ἐκκλίνει ὁμαλὰ μὲ τὸν «ἐπίλογο», ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ Βιβλίου Γ'. Στους δύο πρώτους λόγους θὰ ἦταν βέβαια δυνατὸ νὰ ἀντιτάξῃ κανεὶς ὅτι: τὸ κατωτέρω δὲν εἶναι ἀπαρτίτῃ νὰ σημαίνει «εὐθὺς ἀμέσως», καὶ ὅτι μὲ τὴν τοποθέτηση τοῦ κειμένου, λόγῳ τῆς σχέσεώς του μὲ τὸ μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας, στὸ σημεῖο ὅπου τὸ τοποθετεῖ τὸ ἔντυπο, διακόπτεται ἡ συνέχεια, γιὰτὶ τὰ δύο ἐπόμενα τμήματα τοῦ Βιβλίου Γ' ἀναφέρονται μὲν στὸ θέμα τῆς Θεοτόκου, συνεχίζονται ὅμως τὰ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὸ λατινικὸ ἐκεῖνο κείμενο, ποῦ ἄρχισε νὰ τὰ παραθέτῃ ἀπὸ τὸ Βιβλίο Β'.

Οἱ λόγοι τῶρα πῶς συνηγοροῦν γιὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς θέση τοῦ κειμένου τοῦ Ριχάρδου ἐκεῖ ποῦ βρίσκεται στὸ χειρόγραφο, στὸ τέλος δηλαδὴ τοῦ ὅλου ἔργου, νομίζω πῶς εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Στὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα, ποῦ ὑπάρχει στὸ φ. 229, ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ριχάρδου, γίνεται λόγος γιὰ τέλος: «... nūn δὲ καὶ τέλος παρ' ἐμοῦ», πράγμα ποῦ ὀδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι ἡ πραγματεία ἐτελειώθη ἐκεῖ. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύει καὶ τὸ ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Ριχάρδου (ποῦ ἀρχίζει νὰ γράφεται ἀπὸ ἕνα ἄλλο γραφέα, χ¹, τὸν ὁποῖο σύντομα διαδέχεται καὶ πάλι ὁ Χριστόδουλος τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος) ἀριθμεῖ

1. Βλ. Knös ἔ.ἀ. σ. 288.

2. Βλ. Dictionnaire de Théologie Catholique, τ. 14, μέρος β', σ. 2094-2118.

μὲ νέα ἀρίθμηση τὰ τετράδια. Φαίνεται δηλαδή πῶς ὅλο αὐτὸ τὸ μέρος (φφ. 230—τέλος) τὸ προσθέτει ὁ συγγραφέας σὰν ἀνεξάρτητο κείμενο (αὐτὸ δείχνει καὶ τὸ ὅτι καὶ στὸ ἔντυπο καὶ στὸ χφ δὲν ἔχει ἔνδειξη τμήματος ἢ κεφαλαίου). Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι ὁ Κυμινήτης εἶχε προγραμματίσει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ τὸ περιλάβῃ στὴ «Δογματικὴ» του, ἀφοῦ ἤδη στὸ Βιβλ. Β' γράφει (βλ. παραπάνω): «ὡς ... ὁ Ριχάρδος κατωτέρω δηλώσῃ...». Αὐτὰ ἐνισχύονται καὶ ἀπὸ κάτι ἄλλο ἀκόμη: στὴν «ἐπίκρισιν», πού ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ Ριχάρδου, ὁ ἴδιος γράφει: «...ἡ αἰτία ὅπου συνετάξαμε ἐπὶ τοῦ παρόντος ταύτας τὰς ἐκλογὰς τοῦ Δυτικοῦ τούτου Ριχάρδου...»· τὸ συνετάξαμε ὑποθέτω ὅτι σημαίνει περισσότερο: «προσθέσαμε ἐδῶ στὸ τέλος», παρὰ «παρεμβάλαμε».

Ποιὰ ἢ ἐξάρτηση ἀνάμεσα στὸ ἔντυπο καὶ στὸ χειρόγραφο; Προέρχεται πιθανὸν ἄμεσα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, καὶ ποιό; Γιὰ τὴ λύση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ τοποθέτηση τοῦ κειμένου τοῦ Ριχάρδου στὸ ἔντυπο καὶ στὸ χειρόγραφο, βοηθᾷ καὶ μιὰ ἄλλη ἀξιοσημείωτη διαφορὰ στὸ ἴδιο τὸ κείμενο. Δηλαδή: στὸ χφ τὰ κείμενα τῶν Πατέρων τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας παραθέτονται καὶ στὰ λατινικά, πράγμα πού δὲν γίνεται στὸ ἔντυπο. Τοῦτο ἀποτελεῖ, νομίζω, τὸ σοβαρότερο τεκμήριο ὅτι τὸ χφ δὲν εἶναι ἀντίγραφο ἀπὸ τὸ ἔντυπο.

Τὸ πρόβλημα τῶν λατινικῶν χωρίων συνάπτεται μ' ἓνα ἄλλο θέμα σχετικῶς, ἀν δηλαδή ὁ Κυμινήτης ἤξερε λατινικά ἢ ὄχι, καὶ μὲ τὸ ἀν σπούδασε στὴν Ἰταλία ἢ ὄχι. Ὁ Π. Τριανταφυλλίδης¹ θεώρησε πρῶτος λαθασμένη τὴν πληροφορία τοῦ Σάθα² ὅτι ὁ Κυμινήτης σπούδασε στὴν Πάδοβα, καὶ τὸ ἐπιχείρημά του τὸ ἀντλεῖ μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ «Δογματικὴ» του, ὅπου³ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ: «ἢ καὶ ἀν καὶ δὲν ἤξεύρω, ὡς ἀμύητος τῆς τῶν λατίνων φωνῆς». Ἀφοῦ λοιπὸν ἀγνοεῖ τὰ ἰταλικά δὲν εἶναι δυνατόν, συμπεραίνει ὁ Τριανταφυλλίδης, νὰ ἔχη σπουδάσει στὴν Ἰταλία. Ὁ Ε. Κυριακίδης⁴ ὅμως, ἀντίθετα, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Κυμινήτης: «πκρῆλιζ καὶ καθ' ὄν χρόνον ἐδίδασκεν ἐξέμαθε τὴν λατινικὴν, ἐπειδὴ ἐκ τῶν λατινικῶν σχολίων ἐν τοῖς περισελίδοις τῶν βιβλίων αὐτοῦ, ἰδιοχέρως γρῶφέντων, καταφίνεται καὶ ταύτης ἢ γνώσις».

Ἄλλο πρόβλημα πού θέτει τὸ χειρόγραφο εἶναι τὸ ἐξῆς: Στὸ περιθώριο τοῦ χφ (τὶς περισσότερες φορὲς ἀποκομμένη κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος κατὰ τὴ στάχωση) ὑπάρχει ἢ ἔνδειξη: *Κωνσταντῖνος καραζαβάν* ἢ *κραζοβάνος*, καὶ δίπλα, στὸ περιθώριο πάντοτε, ἓνας ἀριθμὸς, παράλληλα δέ, στὸ κείμενο, ἓνα σημάδι, κάθετη γραμμὴ ἢ σταυρός, πολλὰς φορὲς καὶ στὸ μέσο κάποιας λέξεως

1. Π. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ, Φυγάδες, Ἀθήναι 1870, Εἰσαγωγή σ. 117-121.

2. Κ. ΣΑΘΑΣ ἔ.ἀ. σ. 377. Τὴν πληροφορία ἐπαναλαμβάνει, ἀπὸ τὸν Σάθα ἀσφαλῶς, καὶ ὁ ΚΝÖS ἔ.ἀ. σ. 467.

3. Βιβλ. Α'. κεφ. α', σ. 12.

4. Ε. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος λογίων, Ἀθήναι 1897, σ. 62.

του κειμένου. Ἡ παραβολή μετὰ τὸ κείμενο τοῦ ἐντύπου ἔδειξε ὅτι ἡ ἐνδειξη στὸ περιθώριο καὶ τὸ ἀντίστοιχο σημάδι στὸ κείμενο τοῦ χφ συνέπιπτε μετὰ τὴν ἀλλαγὴ σελίδας στὸ ἐντυπο· οἱ ἀριθμοὶ ἐξἄλλου, ποὺ φτάνουν μόνον ὡς τὸ 8 καὶ ξαναρχίζουν, δηλώνουν τὰ φύλλα τῶν τετραδίων τοῦ ἐντύπου, πολλὰ φορὲς μάλιστα δηλώνεται καὶ τὸ verso, μετὰ ἓνα β σημειωμένο δίπλα στὸν ἀριθμὸ τοῦ φύλλου.

Ποιὸς εἶναι ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος κραζοβάν ἢ κραζοβάνος καὶ ποιά σχέση μπορεῖ νὰ ἔχη μετὰ τὸ χφ, ἀφοῦ δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς γραφεῖς. Τὸ ἐπίθετο: *κραζοβάνος* δηλώνει ἀσφαλῶς τὴν πόλη τῆς Ρουμανίας Κραγιόβα, σημαντικὸ κέντρο διοικητικὸ καὶ πνευματικὸ. Τὸ πιθανότερο εἶναι (χωρὶς νὰ μπορῇ καὶ νὰ ἀποδειχθῇ) ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, ὅταν βρέθηκε κάτοχος τοῦ χειρογράφου, θέλοντας νὰ κάμῃ παραβολὴ μετὰ τὸ κείμενο τοῦ ἐντύπου, γὰρ νὰ μὴ χάσῃ τὴ συνέχεια ἔβαζε σὲ κάθε ἀλλαγὴ σελίδας τὸ ὄνομά του. Θὰ μπορούσαμε ἴσως ἀκόμη νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ χφ τῆς Μονῆς τοῦ Δοχειαρίου εἶναι ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔγινε ἡ ἔκδοσις καὶ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔχει σχέση μετὰ τὸ τυπογραφεῖο. Ἡ καλὴ κατάστασις ὅμως τοῦ χειρογράφου, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ἔχη πουθενὰ σημάδι ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο, κάνει τὴν ὑπόθεσις αὐτὴ λιγότερο πιθανή.

Ἡ ἐξέτασις τῶν σχετικῶν μετὰ τὸν Σεβαστὸ Κυμινῆτη καὶ ἡ ἔρευνα ἀνάμεσα στὰ ἀνέκδοτα ἔργα του ποὺ μᾶς ἀπαριθμοῦν ὁ Γεδεών καὶ ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεύς¹, μετὰ ὁδήγησαν καὶ πρὸς τὴν ταύτισιν τοῦ κειμένου τοῦ περιέχεται στὸ πρῶτο μέρος. Ἡ γλώσσα τοῦ κειμένου, ἀρχαία ἐλληνικὴ, ἔκανε πολὺ ἀμφίβολο νὰ εἶναι καὶ αὐτὸ ἔργο τοῦ Κυμινῆτη². Ἀπὸ τίς λογικὲς πραγματεῖες του, ὁ ἀριθμ. 25 τοῦ καταλόγου τοῦ Παπαδοπούλου Κεραμεύς: «Ἐκλογαὶ παρὰ τῆς λογικῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, κωδ. 12 τῆς Σχολῆς Γκιουμουσχάνε», ἔγινε ἀφορμὴ νὰ παραβάλλω τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου μετὰ τὰ «Φιλοσοφικὰ κεφάλαια» (ἢ «Διαλεκτικὴ») τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ἀπὸ τὴν Πατρολογία τοῦ Migne καὶ ἀπὸ τὴν πρόσφατη ἔκδοσις τοῦ B. Kotter³. Ἡ παραβολὴ αὐτὴ μετὰ βεβαίωσις ὅτι ἡ ἀκέραιη φιλοσοφικὴ πραγματεία τοῦ χφ

1. Βλ. παραπάνω σ. 323, σημ. 2.

2. Ὁ Κυμινῆτης ἔγραψε σὲ γλώσσα πολὺ ἀπλουστευμένη. Βλ. ΠΑΠΑΔ.-ΚΕΡΑΜΕΥΣ ἔ.ἀ. σ. ιβ': «... τὴν δὲ νέαν ἡμῶν δημώδη γλῶσσαν μετέβαλε διὰ σώφρονος καλλιέργειας ἀκούοντως εἰς καθαρῆς γραπτῆν καὶ παντὸς ἄλλου συγχρονούντος καλλιπέστερον καὶ κανονικώτερον ἐχειρίζετο».

3. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskus. I. Institutio elementaris capita philosophica (Dialectica)*, Βερολίνο 1969, Βλ. σ. 29 σχετικά μετὰ τὸν τίτλο τῶν «φιλοσοφικῶν κεφαλαίων ἢ διαλεκτικῆς». Πρβ. βιβλιοκρισίαι Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, περ. Κληρονομία 1 (1969) 372. Ὁ KOTTER φυσικὰ δὲν γνωρίζει τὸ χφ τῆς Μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, ἀφοῦ στὸν Λάμπρο δὲν ἔχει ταυτισθῇ. Ἔτσι προστίθεται τὴν αὐτὴν ὡς 230δ στὰ 229 γνωστὰ χφφ τῆς «Διαλεκτικῆς».

δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τῆ «Διαλεκτική» τοῦ Δαμασκηνοῦ, κείμενο ἰδιαίτερα ἀγαπητό, ποῦ μᾶς ἔχει παραδοθῆ μετὰ πλῆθος χειρόγραφα. Τὸ χφ τῆς Μονῆς Δοχειαρίου παρέχει τὴν ἐκτενέστερη μορφή τοῦ ἔργου καὶ ἡ παραβολὴ ἔδειξε ὅτι δὲν παρουσιάζει σοβαρὰς διαφορὰς.

Τὸ χειρόγραφο τῆς Μονῆς τοῦ Δοχειαρίου ἀποτελεῖται λοιπὸν ἀπὸ δύο ἐντελῶς ξεχωριστὰ μέρη, τὰ ὁποῖα ὀφείλουν τὴ συστάχωσή τους σὲ κάποιον μεταγενέστερο κτήτορα. Δὲν μᾶς παρέχει κείμενα ἄγνωστα καὶ ἀνέκδοτα. Ὡς πρὸς τὸ ἔργο ὅμως τοῦ Κυμινήτη δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἀντιγραφή ἀπὸ τὸ ἔντυπο. Ἡ ἔρευνά μου σὲ καταλόγους χειρογράφων¹, ὅπου νόμισα πὼς ἦταν πιθανὸ νὰ περιέχωνται χειρόγραφα ἔργα τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτη, χωρὶς νὰ μπορῶ νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι ὑπῆρξε ἐξαντλητικὴ, στάθηκε ἀρνητικὴ. Ἔτσι μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε πὼς τὸ χειρόγραφο 116 τῆς Μονῆς τοῦ Δοχειαρίου εἶναι τὸ μόνον χειρόγραφο τῆς «Δογματικῆς» ποῦ μᾶς ἔχει σωθῆ, πράγμα ποῦ τοῦ δίνει ἀσφαλῶς ἰδιαίτερη ἀξία.

Θεσσαλονίκη

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΟΜΠΟΥ - ΣΤΑΜΑΤΗ

1. Ἐξέτασα τοὺς ἐξῆς καταλόγους: Σ. Λάμπρου (RR 184), Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως (RR 444), C. Litzica (RR 229), N. Camariano (RR 230), Ad. Deissmann (RR 130), P. Moraux (RR 132).